

ПРОФЕСІОГЕНЕЗ ЯК МЕХАНІЗМ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНО-ПРОФЕСІЙНОЇ ЗРІЛОСТІ МАЙБУТНЬОГО ПРАЦІВНИКА МІЛІЦІЇ

Поняття професіогенезу починає все більше використовуватися сучасними дослідниками професій, психологами і педагогами. Під професіогенезом розуміють розвиток особистості, зміни і перетворення її психологічної структури, зумовлені засвоєнням і здійсненням професійної діяльності. Цей процес особистісного розвитку і становлення професіонала від початківця до творця є залежним від історичного розвитку системи професій як соціального інституту, від існуючих освітніх систем, від соціально-економічних умов здійснення професійної діяльності. Виходячи з цього ми поставили за мету з'ясувати теоретичні засади професіогенезу як механізму становлення і розвитку соціально-професійної зрілості майбутнього працівника міліції.

Загальною закономірністю професіогенезу є те, що всі його лінії (історична, економічна, інформаційна, особистісна) охоплюють закономірності розвитку особистості як професіонала і вимагають від неї активності в розвитку і утворенні психологічної структури, що забезпечуватиме професійну діяльність і особистісну ідентичність, яка її координуватиме. Індивідуальний професійний розвиток, не зважаючи на відмінності в конкретних видах праці, має мету - формування особистості професіонала як суб'єкта, що повинен самостійно і якісно виконувати професійні функції з оптимальними психологічними затратами.

Отже, особистісний професіогенез відбувається за двома напрямками:

1. Формування внутрішніх засобів професійної діяльності: спеціальних знань, умінь і навичок, необхідних і достатніх для певної предметної області, розвиток таких підструктур особистості, як мотивація професійної праці, професійні риси характеру, здатність до професійного спілкування, рефлексія, інтелектуально-творчі якості, адекватний індивідуальний стиль професійної діяльності залежно від психофізіологічних якостей (Є.П. Єрмолаєва, І.С. Кон, П.Л. Сорокін); у ході цього формування відбувається поступова структурна перебудова особистості, і зростає її автономність при вирішенні професійних завдань.

2. Формування та засвоєння зовнішніх (соціальних) засобів професійної діяльності, що супроводжується накопиченням певних соціальних регуляторів у даному професійному співтоваристві; освоєння соціального простору професії, відповідних матеріалів та інформаційних засобів професійної діяльності (Є.П.Єрмолаєва).

Ці два напрямки професіогенезу співвідносяться з формуванням внутрішньої і зовнішньої професійної ідентичності [Є.П. Єрмолаєва].

В сучасних соціально-економічних умовах переосмислюється саме поняття професіоналізму. В умовах планової економіки професіоналами вважали спеціалістів, що мали відповідну кваліфікацію. В умовах ринкової економіки професіонал - це кваліфікований спеціаліст, що разом з цим володіє умінням перемагати у вільній конкурентній боротьбі за оплачуване робоче місце.

Отже, професіонал, на наш погляд, - це соціально компетентна, психологічно зріла особистість, що відзначається високою професійною майстерністю, яка визначає її спосіб життя, особливий професійно орієнтований, відповідальний світогляд і почуття приєднання до професійної спільноти.

Таким чином професіоналізм як результат професіогенезу - це інтегративна характеристика профе-

сійно зрілої особистості як суб'єкта діяльності, спілкування, праці. Професійна зрілість включає:

1. Соціальну зрілість (володіння правовими нормами, засобами спільної професійної діяльності і співробітництва, прийнятими в суспільстві прийомами професійного спілкування тощо).

2. Особистісну зрілість (володіння засобами самовираження і саморозвитку, засобами протидії професійним деформаціям особистості).

3. Діяльнісну зрілість (володіння на високому рівні професійною діяльністю, засобами самореалізації і саморозвитку особистості в межах професії, здатність до творчих проявів своєї індивідуальності) (Є.П.Єрмолаєва).

Професійна ідентичність складається тільки на достатньо високих рівнях оволодіння професією і є результатом узгодження особистістю складних колізій як особистісного, так і професійного розвитку: усвідомлення предмета й умов діяльності (розуміння суті самої професії, її законів), навколишнього соціального і професійного світу, а також себе як професіонала. Професійна ідентичність завершується формуванням індивідуалізованої теорії професійної поведінки, що обумовлює стереотипи поведінки в типових ситуаціях, творчі рішення в непередбачуваних обставинах, шляхи самореалізації особистості в контексті життєвого і професійного шляху. У структурі професійної ідентичності взаємодіють образ ідеального професіонала і сам як професіонал.

Тільки особистісне проникнення у професію забезпечує розвиток майстерності і піднесення до професійних вершин. Професійна діяльність без особистісного опосередкування в дійсності призводить до виконання стандартного набору функцій, що руйнуються при зіткненні з не передбачуваними життєвими та соціальними обставинами. Тільки особистісна професійна ідентичність дозволяє особі орієнтуватися на ринку праці і правильно оцінювати свої шанси, індивідуально точно співставляти стратегії пошуку професійної освіти, роботи зі своєю особистою цінністю як професіонала.

Професіонал – це особистість, що володіє нормами професії як у мотиваційному, так і в інструментальному планах, результативно і успішно, з високою продуктивністю та якістю здійснює свою трудову діяльність, відзначається розвинутими професійними перспективами, самостійно буде сценарій свого професійного життя, розвиває свою особистість та індивідуальність засобами професії, протистоїть зовнішнім перешкодам, збагачує досвід професії оригінальним творчим внеском, сприяє підвищенню престижу своєї професії в суспільстві й суспільного інтересу до неї.

Отже можна виділити дві групи професій, відповідно до ролі саме особистості у здійсненні професійної діяльності:

а) професії, в яких домінують вузькоспеціалізовані знання, уміння, навички, а вплив особистісних якостей на результат праці мінімальний; людина досягає професійної (інструментальної) майстерності незалежно від зрілості особистості і всеодно може вважатися професіоналом;

б) професії типу “людина – людина”, в яких особистісна зрілість є головною і невідмінною умовою успішного професійного становлення.

Таким чином, є професіоналізація, що не стосується особистісного розвитку, а є й така професіоналізація, що значно впливає на розвиток особистості.

Водночас, характер професійного розвитку знає впливу з боку особистості: зріла особистість спрямовує свої професійні орієнтації в тому напрямку, в якому буде можливий поступальний розвиток особистості (а не тільки професійний успіх або адаптація до соціуму). Зріла особистість може не тільки запропонувати новий тип професіонала, а й відстоювати його, що є запорукою досягнення особистістю вищого рівня професіоналізму.

Професійні успіхи можуть призвести до становлення професійної функціонально автономної мотивації, яка виявляється в тому, що професіонали постійно працюють і підвищують якість виконання діяльності, хоча їхні зусилля не призводять до збільшення прибутків чи отримання винагороди. Професійно автономна мотивація забезпечує постійність прагнень людини досягати більш високого рівня зрілості й особистісного росту. В життєписах видатних професіоналів часто мова йде про те, що вони продовжували свою діяльність, хоча їхні наукові чи творчі зусилля, душевний жар, праця не були винагороджені.

Відображення у професійному виборі особистості її психологічної структури сприяє успішному оволодінню професією. Ряд професій на самому початку вимагають певних психологічних властивостей, на основі яких відбувається підбір до певних професійних груп (правоохоронцю фізична та психічна врівноваженість, педагогу потрібна комунікативна обдарованість, лікарю - психологічна врівноваженість, актору - емоційність тощо) (Е.А. Климов, І.С. Кон, П.Л. Сорокін, Б.А. Федорішин, В.Д. Шадріков). Люди, при невідповідності особистісних властивостей до вимог професії, погано справляються з обов'язками, сприймають свою професію як муку, страждають від неї.

Ряд професій (лікар, юрист) ставить високі етичні вимоги до поведінки, вимагає збереження професійних, службових таємниць, особливо від працівників органів внутрішніх справ (таємниця слідства, клієнта, лікарська таємниця, таємниця сповіді, таємниця комерційної чи дипломатичної угоди), що зумовлює відповідне ставлення до представників професійних груп, очікування нормативного професійного стилю.

Отже, професійний і особистісний розвиток, не зважаючи на їхню взаємобумовленість, необхідно розрізняти. У професійному розвитку виявляються внутрішні середовище особистості, її активність, потреби самореалізації. Вибір і розвиток професійної діяльності - це реалізація певної особистісно визначеної стратегії життєвого сценарію. Високий і масштабний процес професійного розвитку, можливий тільки за умови розвитку особистості, що здатна розпізнати стан наявного розвитку своїх властивостей, досягти усвідомлення необхідності змін і перетворень свого внутрішнього світу, здатна на пошук нових можливостей самоздійснення у праці. Але по своїй суті професійний розвиток охоплює перш за все такі особистісні структури, що становлять психологічну основу засвоєння і оволодіння різних видів діяльності та є суттєвими для професійного успіху. Таким чином, професійний і особистісний розвиток можуть взаємно підпорядковуватися і взаємно посилювати один одного.

Особистість може використовувати професію для своїх цілей, "підкорити професію" своїй особистості, щоб досягти певного способу життя, матеріального благополуччя. В такому випадку особистість утверджує себе над професією, виступає сама головною цінністю, дорожить собою як цінністю і не дорожить професією, а розглядає її як виконання алгоритмів певних професійних завдань, як відповідне виконання професійної ролі, що особистість не зачіпає. Іншим життєвим випадком є підняття професії як найважливішої цінності, в ім'я якої розгортається і відбувається утверджен-

ня своєї особистості в професії, вибудовується і формується особистість — "доростання особистості до професіонала". Динамізм між двома лініями розвитку зумовлений невідповідністю структури діючого особистісного "Я" ідеальному професійному "Я".

Найбільш сприятливим для обох процесів є відповідність професійного і особистісного розвитку, коли досягнення професійних вершин є одночасно і вершиною розквіту особистості. Враховуючи те, що в розвитку особистості є незалежні і динамічні лінії розвитку її інтелектуальної, мотиваційної, емоційної і поведінкової сфер, розгляд цих можливих ліній особистісного професіогенезу повинен бути уточнений стосовно таких позицій: особистість над професією, особистість із професією, особистість без професії.

У цьому відношенні можуть бути зіставлені різні життєві колізії. Особливий випадок професійного розвитку — "усічення особистості", коли людина використовує свої індивідуальні особливості, що дають їй можливість вибудувати тільки ті моделі професійної поведінки, що ведуть до соціальних досягнень, соціальне адаптивної поведінки. З другого боку, цінність особистісного розвитку може бути реалізована і поза професійним розвитком; лозунгом даної життєвої колізії є "не важливо ким бути, важливо яким бути". Як видно, типізувати всі можливі співвідношення особистісного та професійного розвитку непросто.

У професіогенезі можна виділити такі етапи: вибір професії, професійне самовизначення, стадія освіти і підготовки, адаптація до професійної діяльності, професіоналізація, досягнення високої продуктивності, професійна самореалізація.

Професійному розвитку властива певна особистісна динаміка, яка поки що досліджена лише фрагментарно (В. В. Рибалка).

Окреслимо закономірності особистісного і професійного онтогенезу. Почнемо з початку розгортання професійної діяльності. Як відомо, різні дослідники визначають межі дорослості неоднаково. Враховуючи ці існуючі розбіжності у визначенні меж вікових періодів різними дослідниками, ми опишемо період від 17 до 22 років. Вибраний нами період обумовлений вибором професії, а вибір професії є вихідною точкою професіогенезу, головною подією його старту професіогенезу. Вибір професії визначається певними тенденціями особистості, рисами й задатками. Як правило, це життєве завдання вирішується в підлітковому і юнацькому віці (до початку дорослого життя). У виборі професії акумулюється весь досвід особистості з пройдених етапів психічного розвитку.

Особистість, навіть якщо вона має обмежену кількість життєвих планів, буде деякі перспективи щодо майбутнього, і однією з таких життєвих перспектив є професія. Це одне з тих життєвих рішень, що взагалі дає зрозуміти, яке значення має для людини її власне життя. Ця перша серйозна актуалізація творчої сили розвитку дуже глибоко і тонко описана в літературі (Є.А. Климов, Г.С. Костюк, П.Л. Сорокін, Е. Ерикссон).

Для великої кількості людей стан вибору є дуже складним. Особистість, що не змогла зробити професійного вибору, вибору освіти і кар'єри, відчуває себе втраченою, нікому непотрібною, перебуває в душевному розладі. Професійний вибір - це одночасно самовизначення і в інших сферах життєдіяльності в конкретній культурно-історичній ситуації. Важливим аспектом цього вибору є необхідність урахування розвитку своєї особистості, усіх його аспектів, адже за вибір, зроблений підлітком, буде нести відповідальність вже зріла людина (інша особистість).

При виборі життєвого професійного сценарію особистість з'ясовує життєвий сенс і етичне призначення професії, шукає і відкриває аргументи, що виправдову-

ють свою життєву долю, з'ясовує, які базові цінності та прагнення вона реалізує, як сприймають цей життєвий сценарій інші, які можливості досягнення вищих благ, щастя, задоволення життям буде досягнуто.

Практичним утіленням розуміння труднощів даного періоду є існуючий у більшості суспільств так званий психосоціальний мораторій, тобто відкладення на певний термін необхідності прийняття дорослих ролей. Термін увів Е. Еріксон для позначення інтервалу між підлітковим віком і дорослістю, що відводиться для освіти, пошуків і випробування соціальних та професійних ролей.

До 20 років, - початку зрілості, - завершується статеве дозрівання, розгортаються і диференціюються розумові здібності, інтереси, індивідуальні особливості особистості. Особистість на цей момент відзначається власним світоглядом, життєвою позицією, має цілісний образ "Я", певно визначені професійні наміри і є готовою до саморозвитку (Г.С Костюк). Основне життєве призначення цього періоду — самовизначення, пошук свого місця в житті (Н.Г. Ничкало).

Цей період уповні спрямований на професійну освіту, "основною метою якої є загальний і професійний розвиток особистості, становлення її професійної культури" [1:111]. Саме в цей період професійна діяльність виступає як така, що веде за собою психічний розвиток і розвиток особистості. За даними Є.О. Климова, входження в доросле життя є психологічно нелегким.

Професійна діяльність, отримання практичного професійного досвіду виступають як сенсифікуючий фактор розвитку особистості та її психічних функцій, тому що виникає нове навантаження на психічні функції при нових мотиваційних умовах. Завдяки цьому відбувається прорив у розвитку психічних функцій (Б.Г. Ананьєв, Р.М. Грабовська). Завдяки професійній праці відбувається спеціалізація окремих психічних функцій щодо певних операцій діяльності, наприклад, розвивається окомір під час занять з вогневої підготовки у майбутніх працівників, довільна увага, пам'ять, виникає інтегрованість системи інтелекту тощо (Б.Г. Ананьєв, Р.М. Грабовська).

В цілому ж, динаміка професійного становлення особистості проходить три стадії: адаптації, становлен-

ЛІТЕРАТУРА

1. Платонов К.К. Проблемы способностей. – М.: Наука 1972. – 321 с.
2. Пиняева С.Е., Андреева И.В. Личностное и профессиональное развитие в период зрелости // Вопросы психологии. - 1998. - №2. - С. 3-17.

Подано до редакції 19.01.05

РЕЗЮМЕ

Автор статті розглядає професіогенез як механізм становлення і розвитку соціально-професійної зрілості майбутніх працівників

SUMMARY

The author considers professiogenesis a mechanism of formation and development of social and professional maturity of future militia employees; de-

velopment and stagnation. Within the scope of the study of social and professional maturity of militia employees, the dynamics of this process is related to the stage of professional preparation in the higher educational institution (adaptation); adaptation to the conditions of the profession in the workplace (socialization); achievement of the highest results in professional activity (acme) and gradual loss of professionalism (stagnation).

Achievement of professional acme, as evidenced by the study, is possible due to such individual characteristics as the ability to perceive reality and the ability to orient oneself in it (realistic perception). Professionals of this type accumulate rare skills simultaneously, immerse themselves in the flow of life and be outside it, do not get caught up in their own experiences, but understand their reasons, rise above them. In their work they demonstrate the ability to find appropriate solutions to the most complex situations and to implement them. In the sphere of professional activity, in the period of professional development, a tendency to restore the positive relations as in the conditions of professional work, as well as outside it, a tendency to maintain an adequate status as in the large, as well as in the small social group. This once again emphasizes that high professionalism requires high moral maturity of the personality, which is characterized by openness, honesty, directness in actions and words (A.A. Bodalov).

Objective-oriented approach puts new tasks before the study of professional development of the future employee of the internal affairs, and this, in its turn, requires from us further clarification of the content of the professional development process and development of appropriate conceptual models of professional development; attention to the dynamics of the professional development process and development of the whole of the professional development process of the personality from the moment of entry into the higher educational institution of the closed type through the stage of self-reliance and conscious choice of profession (place of service) to the creative self-realization of the personality in the process of service and work; analysis of social conditions of professional preparation and realization of professional activity in law enforcement agencies.

3. Фонарев А.Р. Формы становления личности в процессе профессионализации // Вопросы психологии. – 1997. - №2. - С. 88-94.
4. Эриксон Э. Идентичность юность и кризис. - М.: Изд. группа «Прогресс», 1996. - 344 с.

scribes the directions and stages of professiogenesis development considering peculiarities of youth age.